

КУНАХ В. А.

Інститут молекулярної біології і генетики НАН України,
Україна, 03143, м. Київ, вул. Академіка Заболотного, 150, e-mail: kunakh@imbg.org.ua

КІЛЬКА СЛІВ ПРО ВЧИТЕЛЯ – ЧЛЕНА-КОРЕСПОНДЕНТА НАН УКРАЇНИ В. П. ЗОСИМОВИЧА (ДО 120-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)

Розглянуто основні етапи життя і найголовніші наукові досягнення і науково-організаційні здобутки Володимира Павловича Зосимовича – видатного українського вченого і організатора науки, розробника генетичних основ селекції рослин, зокрема методів отримання поліплоїдів, автора теорії походження і еволюції буряків та можливості існування мутантів цукрових буряків з однонасінними плодами, який створив низку поліплоїдних сортів різних сільськогосподарських культур, організатора і активного учасника відродження класичної генетики в Україні у 1960-х рр., одного із засновників Українського товариства генетиків і селекціонерів, Інституту молекулярної біології і генетики НАН України, журналу «Цитология и генетика» та ін., доктора біологічних наук, професора, члена-кореспондента НАН України, лауреата Ленінської премії.

Ключові слова: В. П. Зосимович, історія науки, поліплоїдія, еволюція рослин, буряки.

Шановні колеги!

Цей ювілейний, 25-й том збірника наукових праць «Фактори експериментальної еволюції організмів» присвячено 120-й річниці від дня народження Володимира Павловича Зосимовича – доктора біологічних наук, професора, члена-кореспондента НАН України, лауреата Ленінської премії, видатного українського вченого-генетика і селекціонера рослин, фахівця в галузі поліплоїдії, організатора і активного учасника відродження класичної генетики у 1960-х рр.

Про В.П. Зосимовича і його наукові та науково-організаційні досягнення написано багато – є і книги, і дисертації, і статті в низці енциклопедій і довідників, статті до ювілеїв і пам'ятних дат, тощо (див., наприклад, [1–19]). І все ж у зв'язку з черговим ювілеєм хочу ще раз привернути увагу до цієї непересічної особистості, зупинитися на ключових моментах життя і діяльності мого Учителя – професора В.П. Зосимовича.

Володимир Павлович Зосимович народився 18 жовтня 1899 р. у с. Шаповалівка, нині Борзнянського району Чернігівської обл. в інтелігентній і високоосвіченій сім'ї. Його батько, Павло Іванович, у свій час закінчив медичний факультет університету Святого Володимира (нині – Київський національний університет імені Тараса Шевченка). Працював земським лікарем, загинув під час ліквідації епідемії у Сумській області. Дід Іван був православним священником.

Після закінчення Київського сільськогосподарського інституту (1926 р.) В.П. Зосимович до 1959 р. працював у Науковому інституті селекції Цукротресту (нині – Інститут біоенергетичних культур і цукрових буряків НААН, м. Київ). Розпочав наукову діяльність у галузі сортоведення та методів апробації культурних рослин. Потім, під керівництвом відомого генетика і селекціонера рослин В.Ф. Савицького,

сконцентрував свою увагу на питаннях систематики, генетики та селекції цукрових буряків. У 1931 та 1935 рр. організував та здійснив дві великі експедиції в Азербайджан, Грузію та Вірменію для збору з метою подальшого вивчення коренеплодів і насіння диких видів та місцевих культурних буряків. У 1938 р. відкрив новий дикий тетраплоїдний вид буряків, який було названо в його честь *Beta corolliflora* Zoss., вперше вивчив хромосомні числа інших видів культурних і диких буряків, здійснив експериментальний ресинтез гексаплоїдного амфідиплоїдного виду *B. trigina* шляхом штучної гібридизації встановлених ним вихідних видів. На основі отриманих результатів В.П. Зосимович у 1940 р. розробив теорію походження та еволюції буряків, вперше отримав міжвидові гібриди. Ці положення лягли в основу його докторської дисертації «Еволюція диких та культурних буряків», яку він захистив у 1958 р.

Спіраючись на закон гомологічних рядів спадкової мінливості М.І. Вавилова В.П. Зосимович обґрунтував можливість існування серед популяцій цукрових буряків мутантних форм буряків з однонасінними плодами. У 1934 р. після організованого ним обстеження близько 22 млн. насінників цукрових буряків разом з колегами виявив 109 рослин з однонасінними плодами. Робота із створення на основі цих мутантів нових форм та виведення однонасінних сортів цукрових буряків (що дало змогу повністю механізувати процес вирощування цукрового буряка), була високо оцінена державою. В.П. Зосимович у 1954 р. був нагороджений найвищою нагородою СРСР – орденом Леніна, а у 1960 р. у складі колективу співавторів отримав Ленінську премію. У 1961 р. В.П. Зосимович був обраний членом-кореспондентом НАН України за спеціальністю «генетика і селекція рослин», а у 1965 р. удостоєний першої в історії премії ім. В.Я. Юр'єва НАН України «За розробку методики виведення нових поліплоїдних гібридів і впровадження їх у практику».

Відомо, що гоніння на класичну генетику, розпочаті в СРСР у другій половині 1930-х рр. завершилися її повним розгромом у 1948 р. (подробити див. [13]). Відновлення генетики в Україні розпочалося у 1959 р., коли В.П. Зосимович організував і очолив відділ генетики в Центральному республіканському ботанічному саду (нині – Національний ботанічний сад ім. М.М. Гришка НАН України), який у 1963 р. переведено в Інститут ботаніки ім. М.Г. Холод-

ного НАН України, а у 1968 р. – вже як відділ цитогенетики і поліплоїдії переведено у Сектор молекулярної біології і генетики (нині – Інститут молекулярної біології і генетики НАН України). Цей відділ В.П. Зосимович очолював до 1979 р., потім працював радником дирекції інституту.

У ці роки, і аж до самої смерті у 1981 р., В.П. Зосимович розробляв теоретичні основи та експериментальні методи отримання поліплоїдних форм, експериментального мутагенезу, гетерозису, цитоплазматичної чоловічої стерильності у сільськогосподарських рослин, під його керівництвом і за безпосередньої участі створено поліплоїдні форми і сорти буряків, конюшини і жита, деякі з них районовано. Розробив теорію прогресуючої скоростиглості в еволюції покритонасінних зі збільшенням поліплоїдії. В останні роки багато уваги приділяв вивченню можливості застосування культури тканин рослин для одержання нових форм рослин, під його керівництвом вперше в Україні започатковані методи клітинної селекції рослин, розроблено основні положення генетики клітинних популяцій [13, 19].

Багато працюючи над відновленням генетики як теоретичної бази селекції, В.П. Зосимович у 1961 р. організував випуск двох посібників з методів селекції та добору рослин з цитоплазматичною чоловічою стерильністю, у середині 1960-х рр. провів Всеукраїнську нараду з проблем стану та розвитку генетики і селекції рослин, а також Курси із вдосконалення викладання генетики в аграрних та педагогічних вищих навчальних закладах. У 1964 р. В.П. Зосимович організував і очолив Проблемну наукову раду АН УРСР «Цитологія і генетика», роботою якої керував впродовж 9 років, був також членом Наукової ради АН СРСР «Генетика і селекція». У 1965 і 1966 рр. організував випуск двох томів міжвідомчого збірника наукових праць «Цитологія и генетика» і був його відповідальним редактором. За його ініціативи у 1967 р. на базі цього збірника створено нині широко відомий журнал «Цитологія и генетика», який перевидається за кордоном англійською мовою як «Cytology and Genetics».

У 1967 р. за ініціативи В.П. Зосимовича, підтриманій керівництвом Академії наук УРСР, при президії АН УРСР було створено Сектор генетики, основою якого став відділ генетики рослин Інституту ботаніки. Одночасно на базі

цього ж відділу у складі Сектора генетики було створено відділ експериментального мутагенезу (зав. відділу проф. П.К. Шкварніков), а також відділ генетики тварин (зав. відділу проф. М.М. Колесник). На основі Сектора генетики у результаті його злиття із Сектором вірусології Інституту мікробіології і вірусології у 1968 р. було створено Сектор молекулярної біології і генетики. У 1973 р. Сектор реорганізовано в Інститут молекулярної біології і генетики НАН України.

В.П. Зосимович був одним із засновників Українського товариства генетиків і селекціонерів (УТГіС), головним організатором Установчого з'їзду цього товариства у 1967 р., неодноразово обирався членом президії УТГіС, членом президії Всесоюзного товариства генетиків і селекціонерів, був членом редколегії низки журналів, зокрема «Генетика» і «Цитология и генетика», відповідальним редактором низки збірників наукових праць з генетики і селекції, головою оргкомітету низки Всесоюзних і Республіканських наукових конференцій, нарад і симпозіумів з різних актуальних питань генетики і селекції.

П'ятдесят п'ять років продовжувалася наукова діяльність Володимира Павловича – від його першої роботи 1927 року до останньої – у 1982 році, яка вийшла вже після його смерті. Він опублікував понад 160 наукових праць, серед яких 2 монографії, в галузі генетики, селекції, систематики та еволюції рослин, авторські свідоцтва на винаходи та сорти рослин та ін. Створив наукову школу в галузі генетики та біотехнології рослин. Він підготував більше 30 кандидатів та 7 докторів наук, серед яких Н.К. Наваліхіна, І.А. Шевцов, В.А. Кунах,

Б.О. Левенко та ін. Чимало його учнів стали відомими ученими, професорами, розробили нові напрями в генетичній науці, створили свої наукові школи (див. [12, 16, 17]).

Володимир Павлович властивим було стверджувальне, світле сприйняття життя. Він був широко і глибоко освіченою людиною, людиною енциклопедичних знань, прекрасно знав поезію, музику, живопис. Йому властивим було відчуття життя взагалі, і рослинного теж, за якими він міг спостерігати годинами. Він дійсно був Учений-Природознавець, що тепер рідко зустрічається серед біологів. Він був надзвичайно демократичною людиною з повною відсутністю снобізму. Для нього чужими були будь-яка поза, хизування, кар'єризм. Це була дуже цільна людина. Будь яка рефлексія була йому неприємною. У нього була витончена делікатність почуттів. Визначальною його рисою, його домінантою, було те, що він був Ученим. Принциповий учений, який стояв осторонь політики, ухлявся від високих посад і разом з тим був талановитим організатором науки, скромний, чуйний, глибоко порядний саме таким він лишився у пам'яті колег, учнів, всіх тих, кому пощастило знати його та співпрацювати з ним.

Помер В.П. Зосимович 18 січня 1981 р. на 82-му році життя, похований на Байковому цвинтарі у м. Києві.

Хай ці рядки будуть ще однією ознакою глибокої шани та пам'яті про Володимира Павловича Зосимовича – Вченого із світовим ім'ям, великого Патріота, видатного і шанованого професора і Вчителя, який був одним із фундаторів української наукової школи у галузі генетики, селекції і біотехнології рослин.

References

1. Istoriya Akademiyi nauk URSS. K. Holov. red. URE AN URSS. K.: 1967. 420 s. [in Ukrainian] / Історія Академії наук УРСР. К. Голов. ред. УРЕ АН УРСР. К.: 1967. 420 с.
2. Istoriya Akademiyi nauk Ukrainiskoy SSR. K.: Nauk. dumka, 1979. 836 s. [in Russian] / История Академии наук Украинской ССР. К.: Наук. думка, 1979. 836 с.
3. Vladimir Pavlovich Zosimovich (1899–1981). *Tsitologiya i genetika*. 1981. T. 15, № 2. S. 83. [in Russian] / Владимир Павлович Зосимович (1899–1981). *Цитология и генетика*. 1981. Т. 15, № 2. С. 83.
4. Zosimovich Vladimir Pavlovich (18.10.1899 – 18.01.1981). *Biologi*. K.: Nauk. dumka. 1984. S. 266. [in Russian] / Зосимович Владимир Павлович (18.10.1899 – 18.1.1981). *Биологи*. К.: Наук. думка. 1984. С. 266.
5. Shevtsov I.A., Holda D.M. Genetika i geneticheskiye osnovy selektsii na Ukraine za 70 let. *Tsitologiya i genetika*. 1988. T. 22, № 1. S. 3–14. [in Russian] / Шевцов И.А., Голда Д.М. Генетика и генетические основы селекции на Украине за 70 лет. *Цитология и генетика*. 1988. Т. 22, № 1. С. 3–14.
6. Morgun V.V., Levenko B.A., Trukhanov V.A. V.P. Zosimovichu – 100 let. *Tsitologiya i genetika*. 2000. T. 34, № 1. S. 77–79. [in Russian] / Моргун В.В., Левенко Б.А., Труханов В.А. В.П. Зосимовичу – 100 лет. *Цитология и генетика*. 2000. Т. 34, № 1. С. 77–79.
7. Holda D.M., Morgun V.V., Trukhanov V.A. Z istoriyi henetyky. *Henetyka i selektsiya v Ukrayini na mezhi tysyacholit'*. Т. 1. К.: Lohos, 2001. S. 11–22. [in Ukrainian] / Голда Д.М., Моргун В.В., Труханов В.А. З історії генетики. *Генетика і селекція в Україні на межі тисячоліть*. Т. 1. К.: Логос, 2001. С. 11–22.

8. Trukhanov V.A. Zosymovych Volodymyr Pavlovych (1899–1981). *Vcheni – henetyky, selektsionery ta roslynnyky*. K.: Ahrarna nauka, 2003. S. 95–97. [in Ukrainian] / Труханов В.А. Зосимович Володимир Павлович (1899–1981). *Вчені – генетики, селекціонери та рослинники*. К.: Аграрна наука, 2003. С. 95–97.
9. Holda D.M. Henetyka. Istoriya. Vidkryttya. Personalii. Terminy. K., Fitosotsiotsentr, 2004. 128 s. [in Ukrainian] / Голда Д.М. Генетика. Історія. Відкриття. Персоналії. Терміни. К.: Фітосоціоцентр, 2004. 128 с.
10. Zosymovych Volodymyr Pavlovych (1899–1981). *Faktory eksperymental'noyi evolyutsiyi orhanizmiv*. 2004. T. 2. S. 8–10. [in Ukrainian] / Зосимович Володимир Павлович (1899–1981). *Фактори експериментальної еволюції організмів*. 2004. Т. 2. С. 8–10.
11. Trukhanov V.A., Chechenyeva T.M., Kunakh V.A. Profesor V.P. Zosymovych – fundator suchasnoyi henetyky v Ukrayini. *Visn. Ukr. tov-va gen. sel.* 2004. T. 2, № 2. S. 285–290. [in Ukrainian] / Труханов В.А., Чеченєва Т.М., Кунах В.А. Професор В.П. Зосимович – фундатор сучасної генетики в Україні. *Вісн. Укр. тов-ва генетиків і селекціонерів*. 2004. Т. 2, № 2. С. 285–290.
12. Kunakh V.A., Chuhunkova T.V. Zosymovych Volodymyr Pavlovych. *Entsyklopediya suchasnoyi Ukrayiny*. 2011. T. 11. S. 10. [in Ukrainian] / Кунах В.А., Чугункова Т.В. Зосимович Володимир Павлович. *Енциклопедія сучасної України*. 2011. Т. 11. С. 10.
13. Kunakh V.A. Rozvytok henetyky v Natsional'niy akademiyi nauk Ukrayiny. Do 90-richchya vid chasu zasnuvannya Ukrayins'koyi Akademiyi Nauk. K.: Akadempriodyka, 2009. 102 s. [in Ukrainian] / Кунах В.А. Розвиток генетики в Національній академії наук України. До 90-річчя від часу заснування Української Академії Наук. К.: Академперіодика, 2009. 102 с.
14. Chechenyeva T.M. Zosymovychu V.P. – 110 vid dnya narodzhennya. *Tsukrovi buryaky*. 2009. № 6. S. 20. [in Ukrainian] / Чеченєва Т.М. Зосимовичу В.П. – 110 від дня народження. *Цукрові буряки*. 2009. № 6. С. 20.
15. Romanets' O.V. Periodyzatsiya rozvytku henetyky v Ukrayini. *Science and Science of Science*. 2011. № 2. S. 156–172. [in Ukrainian] / Романець О.В. Періодизація розвитку генетики в Україні. *Science and Science of Science*. 2011. № 2. С. 156–172.
16. Natsional'na akademiya nauk Ukrayiny. 1918–2013. *Khronolohiya*. K.: Feniks, 2013. 528 s. [in Ukrainian] / Національна академія наук України. 1918–2013. *Хронологія*. К.: Фенікс, 2013. 528 с.
17. Chlen-korespondent AN URSS Zosymovych Volodymyr Pavlovych (1899–1981): biobibliogr. pokazhch. nauk. pr. za 1927–1982 rr. NAA, NNSHB; uklad.: L.O. Lisnevych, I.V. Sil'chenko, O.P. Anikina; nauk. red. ta avt. peredm. V.A. Verhunov. K., 2013. 126 s. [in Ukrainian] / Член-кореспондент АН УРСР Зосимович Володимир Павлович (1899–1981): біобібліогр. показжч. наук. пр. за 1927–1982 рр. / НАА, ННСГБ; уклад.: Л.О. Лісневич, І.В. Сільченко, О.П. Анікіна; наук. ред. та авт. передм. В.А. Вергунов. К., 2013. 126 с.
18. Sil'chenko I.V. Chlen-korespondent AN URSS Zosymovych Volodymyr Pavlovych (1899–1981) – vchenyy ta orhanizator vitchyznyanoi doslidnoyi chpravu z henetyky i selektsiyi tsukrovyykh buryakiv: avtoref. dys. ... kand. istorychn. nauk. K., 2015. 24 s. [in Ukrainian] / Сільченко І.В. Член-кореспондент АН УРСР Зосимович Володимир Павлович (1899–1981) – вчений та організатор вітчизняної дослідної справи з генетики і селекції цукрових буряків: автореф. дис. ... канд. історичн. наук. К., 2015. 24 с.
19. Kunakh V.A. Cell population genetics: emergence, main results and concepts (to the 50th anniversary of the foundation). *Visn. Ukr. tov-va henetykiv i selektsioneriv*. 2018. T. 16, № 1. S. 75–103. [in Ukrainian] / Кунах В.А. Генетика клітинних популяцій: започаткування, головні результати та положення (до 50-річчя від часу заснування). *Вісн. Укр. тов-ва генетиків і селекціонерів*. 2018. Т. 16, № 1. С. 75–103.

KUNAKH V. A.

Institute of Molecular Biology and Genetics of Natl. Acad. Sci. of Ukraine, Ukraine, 03143, Kyiv, Akad. Zabolotnoho str., 150, e-mail: kunakh@imbg.org.ua

A FEW WORDS ABOUT THE TEACHER, A CORRESPONDING MEMBER OF THE NAS OF UKRAINE V. P. ZOSIMOVICH (TO 120th BIRTHDAY ANNIVERSARY)

The major life milestones and the main research achievements and scientific-organizational accomplishments of Volodymyr Pavlovych Zosymovych are described. He was the prominent Ukrainian scientist and organizer of science, the developer of genetic principles of plant breeding, in particular the methods for obtaining polyploids, the author of the theory of the origin and evolution of beet who predicted the possibility of the existence of sugar beet mutants with monogerm seeds, who had created a number of polyploid varieties of various crop plants, the organizer and active participant in the revival of classical genetics in Ukraine in the 1960s, one of the founders of the Ukrainian Society of Geneticists and Breeders, the Institute of Molecular Biology and Genetics of the NAS of Ukraine, the journal “Cytology and genetics” and others, Doctors of Biological Sciences, Professor, Corresponding Member of the NAS of Ukraine, Lenin Prize Laureate.

Keywords: V. P. Zosymovych, history of science, polyploidy, evolution of plants, beets.